

ΗΘΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ ΣΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΔΕΛΛΗΣ
Πανεπιστήμιο Πατρών

Εισαγωγική σημείωση

Παρά την μαρτυρία του Διογ. Λαερτίου¹ ότι ο Πλάτων όχι μόνον "οὐδαμοῦ διαμνημονεύει" ἀλλὰ καὶ "θελήσῃσι συμφλέξει τὰ Δημοκρίτου συγγράμματα" καὶ τὸ παράπονο τοῦ ἰδίου τοῦ Δημοκρίτου πὼς ἦλθε στὴν Ἀθήνα καὶ οὐδεὶς τὸν ἐγνώρισε², ὑπάρ-

1. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤΙΟΣ, IX, 46. Βλ. καὶ τὶς ἀναλύσεις τοῦ J. BOLLACK, "Un silence de Platon", *Revue de Philos.* 41 (1967), σσ. 242-246. Ὡστόσο ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐνοπίζον ἄμεσα ἢ ἔμμεσα σχέσεις ἀνάμεσα στὸν Δημοκρίτο καὶ στὸν Πλάτωνα σὲ συγκεκριμένες νοοτροπίες καὶ θέματα. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρομε μερικὲς δοξογραφικές: α) ὁ ΚΙΚΕΡΩΝ (D-K, 86A13) βρῖσκει ὡς κοινὸ σημεῖο τὴν ἀγάπη καὶ τῶν δύο, Δημοκρίτου καὶ Πλάτωνος, γιὰ τὰ ταξίδια, β) ὁ ΑΕΤΙΟΣ (H. Diels, *Dox-Gr.*, σ. 390) παραδίδει: "Ἴπποκράτης μὲν γάρ καὶ Δημοκρίτος καὶ Πλάτων ἐν ἐγκεφάλῳ τοῦτο (τὸ λογικόν) ἰδρῦσθαι". Εἰδικὰ γιὰ τὶς σχέσεις Δημοκρίτου καὶ Ἴπποκράτη βλ. I. Δ. ΔΕΛΛΗΣ, «Δημοκρίτειες ἐπιδράσεις στὴ σκέψη τοῦ Ἴπποκράτη» γ) ὁ ΣΤΟΒΑΙΟΣ (D-K 86A167) γράφει: "Δημόκριτος καὶ Πλάτων κοινῶς ἐν τῇ ψυχῇ τὴν εὐδαιμονίαν τίθενται". δ) Πάλι ὁ Κικέρων (*De orat.*, 20, 67 = D-K, 86 A34) βρῖσκει ὅτι καὶ οἱ δύο χρησιμοποιοῦν τὴν ἴδια ποιητικὴ γλῶσσα καὶ ἔχουν τὸν ἴδιο "ρυθμό", ἐνῶ συνδέονται (*De Orat.* II, 46, 194) (σύγκρινε τὰ δημοκρίτεια ἀποσπ. B17, B18 καὶ B26 μὲ Πλατ. *Ἴον.* 533d) καὶ μὲ βάση τὶς ἀπόψεις τους σχετικὰ μὲ τὴν ποιητικὴ ἔμπνευση καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Βλ. I. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, "Οἱ ἀπόψεις τοῦ Δημοκρίτου γιὰ τὴν ποιητικὴ ἔμπνευση", *Proceedings of 1st International Congress on Democritus, Xanthi, 6-9 October 1983*, Vol. I, σσ. 469-483. ε) Ἐπίσης ὁ ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ (VII, 389: D-K, 86A114) γράφει πὼς ὁ Δημοκρίτος καὶ ὁ Πλάτων συμφωνοῦν στὴν ἀπόρριψη τῆς διδασκαλίας τοῦ Πρωταγόρου γιὰ τὴν αἰσθητηριακὴ γνώση, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο διδάσκουν ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι ἀληθής.

2. D-K, B116.

χουν βάσιμες δοξογραφικές ενδείξεις ότι ο Πλάτων δέχθηκε έντονες επιδράσεις από την σκέψη του Δημοκρίτου αναφορικά με κάποιες από τις ηθικο-πολιτικές του απόψεις, όπως ο Αθηναίος φιλόσοφος τις διατυπώνει κυρίως στον διάλογό του *Νόμοι*.

Σχετικώς με το πρόβλημα των επιδράσεων ιδεών του Δημοκρίτου στους *Νόμους* του Πλάτωνος έχουν κάνει λόγο ευκαιριακά και χωρίς ιδιαίτερη αναλυτική πρόθεση ο G. Aalders, ο R. Ferwerda και παλαιότερα ο νεοκαντιανός P. Natorp³. Ο τελευταίος χωρίς ιδιαίτερες στέρεες αποδείξεις πιστεύει ότι στις πολιτικές ιδέες του ο Πλάτων έχει επηρεασθή από τον Δημόκριτο, ενώ ο Aalders στην μικρή μελέτη του σημειώνει: "Πολλά σημεία των πολιτικών ιδεών του Δημοκρίτου συμφωνούν με άλλους συγγραφείς, ειδικώς με εκείνες του Πλάτωνος"⁴. Ο Aalders με την δήλωσή του αυτή δεν πιστεύει ότι ο Πλάτων έχει επηρεασθή άμεσα από τον Δημόκριτο, αλλά δεν αποκλείει μια έμμεση επίδραση. Ο R. Ferwerda⁵ συμφωνεί με την θέση του Aalders ότι στους *Νόμους* του ο Πλάτων επηρεάζεται έμμέσως από την σκέψη του Δημοκρίτου, ενώ ο Th. Cole⁶ σχεδόν την ίδια εποχή σημειώνει πως οι ύλιστικές ιδέες πού, πιθανόν, απορρέουν από τα έργα του Δημοκρίτου έχρησιμοποιήθηκαν έμμέσως από τον Πλάτωνα για την σύνθεση της δικής του κοσμοθεωρίας.

Όπως και να έχη τὸ θέμα, ἡ μέχρι τώρα ἔρευνα ὑποδεικνύει πὼς εἶναι δυνατόν σέ μικρὸ ἢ μεγάλο βαθμὸ νὰ ἀνιχνευθοῦν ἐπιδράσεις, ἄμεσες ἢ ἔμμεσες, τῆς ἠθικο-πολιτικῆς σκέψης τοῦ Δημοκρίτου στὴν διαμόρφωση ἀναλόγων ἀπόψεων τοῦ Πλάτωνος. Γι' αὐτὸ στὴν συνέχεια με συγκρίσεις σέ ἐννοιολογικὸ καὶ ἐκφραστικὸ ἐπίπεδο θὰ

3. Ο ΝΑΤΟΡΠ, πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ H. Diels, κατόρθωσε νὰ συνθέσῃ τὴν ἠθικὴ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου με τ' ἀποσπάσματα πού ὁ ἴδιος συγκέντρωσε. Στὸ ἔργο του *Die Ethica des Demokritos (Text und untersuchungen)* Marburg 1893 (ἀν. Hildesheim, Olms 1970), ἀφιερώνει τὸ 8ο Κεφαλ. (σσ. 157-177) στὴν σύγκριση Δημοκρίτου καὶ Πλάτωνος με ἀφετηρία τὸ βασικὸ κριτήριον ὅτι ὁ Δημόκριτος εἶναι ὑλιστῆς ἐνῶ ὁ Πλάτων ἐξ ὀλοκλήρου ἰδεαλιστῆς.

4. AALDERS G., "The Political Faith of Democritus", *Mnemosyne*, 4a Ser. 13, 1950, σσ. 302-313 ἐιδικῶς, σ. 310.

5. FERWERDA R., "Democritus and Plato", *Mnemosyne*, 25 (1972), σσ. 337-388, ἐιδικῶς, σ. 358. Ὁ Ferwerda ἐξετάζει τὶς σχέσεις τοῦ Πλάτωνος με τὸν Δημόκριτο με ἀναφορὲς σέ ὅλους σχεδόν τοὺς διαλόγους τοῦ πρώτου.

6. COLE Th., "Democritus and the Sources of Greek Anthropology", *Amer. Phil. Assoc. Monogr.*, Western Pes. 1967, σσ. 109-110.

προσπαθήσομε νά ἐντοπίσομε ἰδεολογικές ἐπιδράσεις τῆς ἠθικο-πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου στήν σκέψη τοῦ Πλάτωνος καί εἰδικῶς στοὺς *Νόμους*.

I. Ἡ "ὁμόνοια" ὡς θεμέλιο ἰσορροπίας τῆς πόλεως-κράτους στὸν Δημοκρίτο καὶ στοὺς *Νόμους*

Ὁ Δημοκρίτος πιστεύει πὼς ἡ ὁμόνοια ἀνάμεσα στοὺς πολῖτες ἀποτελεῖ τὴν βάση τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης καί τῆς πολιτικῆς σταθερότητας καί συνακόλουθα προϋπόθεση προόδου σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο. Αὐτὴ ἡ θέση τοῦ Δημοκρίτου διατυπώνεται σὲ τρία ἀποσπάσματα του, στὰ ὁποῖα μὲ θετικὸ καί ἐξ ἀντιθέτου τρόπο ἀναδεικνύει τὴν ἀξία τῆς κοινωνικοπολιτικῆς "ὁμόνοιας". α) B250: "ἀπὸ ὁμοιοῦς μεγάλα ἔργα...". Στὴν περίπτωση ποὺ ἐπικρατεῖ ὁμόνοια, αὐτὴ συμβάλλει στὴν ἐπίτευξη σημαντικῶν ἔργων. Βάση τῆς ὁμόνοιας εἶναι ἡ "ὁμοφροσύνη", ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὴν φιλία (ἀπ. B186). β) Ἐξ ἀντιθέτου ἡ ἀπουσία "ὁμόνοιας" ὁδηγεῖ σὲ ἐμφύλια διαμάχη καί ἐπανάσταση, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν φθορὰ τόσο τῶν νικητῶν ὅσο καί τῶν νικημένων (ἀπ. B 249). Γ) ἡ "ὁμόνοια" ἐξασφαλίζεται, ὅταν ἐπιτυγχάνεται ἰσοκατανομὴ τοῦ πλοῦτου⁷, καί αὐτὸ γίνεται ἐφικτὸ "ὅταν οὐ δυνάμενοι τοῖς μὴ ἔχουσι καί προτελεῖν τολμέωσι καί χαρίζεσθαι..." (ἀπ. B 255). Αὐτὸ ποὺ κυρίως ἀπορρέει ἀπὸ τὴν διεξοδικὴ ἀνάγνωση τοῦ ἀπ. B 225 καί πρέπει νὰ ὑπογραμμίσωμε μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση εἶναι πὼς στὴν σκέψη τοῦ Δημοκρίτου ἡ ἀπόκτηση, ἡ κατανομὴ καί ἡ χρῆση τοῦ πλοῦτου συνδέονται ἄρρηκτα μὲ τὴν κοινωνικοπολιτικὴ ἰσορροπία καί παραλλήλως μὲ τὴν κοινωνικὴ καί ἠθικὴ συμπεριφορὰ τῶν "δυναμένων", δηλαδὴ τῶν πλουσίων. "Ἄν αὐτοὶ βοηθοῦν τοὺς "μὴ ἔχοντας" καί συμπεριφέρονται μὲ διάθεση ἀλληλεγγύης, τότε οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς πλουσίους καί τοὺς φτωχοὺς μετριάζονται καί οἱ ἀντιθέσεις σὲ κάποιον βαθμὸ γαφυρώνονται.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀπ. B 250 πὼς ἡ "ὁμόνοια" εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπίτευξη σπουδαίων ἔργων καί πὼς ἔτσι καθιστᾷ τὴν πόλιν ἱκανὴ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀποτελεσματικῶς ἐξωτερικοὺς

7. Ἀναλύσεις τῶν δημοκρατιῶν ἀπόψεων γιὰ τὸν ρόλο τοῦ πλοῦτου στὴν κοινωνικο-πολιτικὴ ἰσορροπία Βλ. ΔΕΛΛΗΣ Ι. Γ., "Ὁ 'πλοῦτος' στὴν ἠθικοπολιτικὴ σκέψη τοῦ Δημοκρίτου", *Ἀνθρωποθεωρία* 7 (1994), σσ. 89-99.

ἐχθρούς ἐντοπίζεται καὶ στοὺς *Νόμους*. Ὁ Πλάτων διδάσκει: "εἶναι δεῖ τὴν πόλιν καὶ ἔμφρονα καὶ ἑαυτῇ φίλην" (III, 693b) καί: "ἡ φιλίας τε καὶ εἰρήνης ὑπὸ διαλλαγὴν γενομένης οὕτω τοῖς ἔξωθεν πολεμίους προσέχειν ἀνάγκη εἶναι τὸν νοῦν" (628c). Τὸ ἐξ ἀντιθέτου ἐπιχείρημα τοῦ Δημοκρίτου ποὺ διατυπώνεται στὸ ἀπ. B249, ὅτι ἀντίθετα πρὸς τὴν ὁμόνοια ἡ ἐμφύλια διαμάχη εἶναι "ἐς ἑκάτερα κακόν", διατυπώνεται μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση καὶ ὄχι μόνο ὡς ἓνα γεγονὸς "ἀπευκτόν" (629d) στοὺς *Νόμους*. Ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει τὴν ἐμφύλια διαμάχη (στάσιν) πόλεμον "πάντων χαλεπώτατον" (629 c-e). Ἀπήχηση τῶν δημοκρίτειων ἀντιλήψεων τοῦ ἀπ. 255 περὶ μετριασμοῦ τῶν ἀνισοτήτων, οἱ ὁποῖες προκαλοῦνται ἐξ αἰτίας ἀνισοκατανομῆς τοῦ πλοῦτου, γεγονὸς ποὺ διασαλεύει τὴν ὁμόνοια, ἐνῶ τὸ ἀντίθετο τὴν κατοχυρώνει καὶ καθιστᾶ τοὺς "πολιήτας ὁμονόους" ἐντοπίζομε καὶ στοὺς *Νόμους*. Ὁ Πλάτων γράφει: "παλαιὸς γὰρ λόγος ἀληθὴς ὢν, ὡς ἰσότης φιλότητα ἀπεργάζεται, μάλα μὲν ὀρθῶς εἴρηται καὶ ἐμμελῶς ἦτις δ' ἐστὶ ποτὲ ἰσότης ἢ τοῦτο αὐτὸ δυναμένη, διὰ τὸ μὴ σφόδρα σαφὴς εἶναι σφόδρα ἡμᾶς διαταράττει" (757 a). Ἡ ἔκφραση "παλαιὸς γὰρ λόγος ἀληθὴς" σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν εὐλογη ἄποψη ποὺ διατυπώνει ὁ Ferguson⁸ ὅτι δὲν ἦταν στήν πρᾶκτικὴ τοῦ Πλάτωνος ν' ἀναφέρειν ὅσα κείμενά του, σὲ κάθε περίπτωσι, ὀνόματα προγενεστέρων του, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἰσχυρισθῶμε μὲ μεγάλη βεβαιότητα ὅτι ἡ κατάστασι τῆς "ὁμονοίας" ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν "ἰσότητα", ὅπως τὴν ἀναφέρει ὁ Πλάτων, ἔχει δημοκρίτεια προέλευσι. Τοῦτο βεβαίως δὲν μᾶς ὀδηγεῖ στὸ σημεῖο ν' ἀρνηθῶμε ἐξ ὀλοκλήρου ὅτι μπορεῖ ὡς ἰδέα ν' ἀποτελεῖ ἓναν *locus communis* τῆς πολιτικῆς σκέψης, κυρίως κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα⁹ καὶ λιγότερο κατὰ τὸν 5ο. Ὅμως μπορεῖ κάποιος νὰ σχηματίσῃ βάσιμες ὑποψίεις ὅτι ὁ Πλάτων ἐγνώριζε κάποιον σχετικὸ κείμενο τοῦ Ἀβδηρίτη.

8. FERGUSON J., "Plato, Protagoras and Democritus", *Bucknell Review* 15 (1967), σσ. 49-58, εἰδικῶς σ. 52.

9. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ἐρασμάχου, D-K, B1. *Γοργίας* DK, 8a, Ἀντιφῶν, D-K, B44a: "ὁ ὑπὲρ τῆς ὁμονοίας (λόγος), ἐν ᾧ γνωμολογία τε λαμπραὶ καὶ φιλόσοφοι...". Ξενοφ., Ἀπομνημονεύματα, IV, 4, 16 "ἀλλὰ μὴν καὶ ὁμόνοιά γε μέγιστόν τε ἀγαθὸν δοκεῖ ταῖς πόλεσιν εἶναι καὶ πλειστάκις ἐν αὐταῖς αἱ τε γερούσια καὶ οἱ ἀριστοὶ ἄνδρες παρακαλεῦνται τοῖς πολιταῖς ὁμονοεῖν, καὶ πανταχοῦ ἐν τῇ Ἑλλάδι νόμος κεῖται τοὺς πολίτας ὁμνύναι ὁμόνοησιν, καὶ πανταχοῦ ὁμνύουσι τὸν ὄρκον τοῦτον», στὸν ἴδιο II, 3, παρ. 18. III, 5, 16.

II. Ὁ σοφός "ἄρχων" τοῦ Δημοκρίτου καὶ ὁ "φιλόσοφος - βασιλεύς" τοῦ Πλάτωνος

Τὸ πολιτικὸ ὄραμα τοῦ Δημοκρίτου εἶναι μιὰ δημοκρατικὴ πόλις, ἐπειδὴ ἡ δημοκρατία εἶναι τὸ πιὸ ἀνθρώπινο πολίτευμα, ἀφοῦ στὸ πλαίσιο μιᾶς δημοκρατίας μπορεῖ νὰ ὑπομείνῃ κάποιος τὴν "πενίην", ποὺ εἶναι προτιμότερη ἀπὸ μιὰ "εὐδαιμονίη" στὸ πλαίσιο μιᾶς ἐξουσίας τῶν "δυνατῶν" (ἀπ. Β251)¹⁰. Πέρα ἀπὸ πιθανὰς ἀντιρροήσεις σχετικὰ μὲ τὴν θέση τοῦ Δημοκρίτου γιὰ τὴν μορφή τῆς δημοκρατίας ποὺ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τῆς πόλεως-κράτους¹¹, αὐτὸ εἶναι βέβαιον ὅτι στὰ ἀποσπάσματά του μποροῦμε εὐκόλα νὰ διαπιστώσωμε ὅτι διατυπώνονται καὶ τὰ τρία βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Δημοκρατίας ὅπως τὰ ἔχει ὀρίσει ὁ Ἡρόδοτος¹². Πρῶτον, ἐκλογὴς τῶν ἀρχόντων (ἀπ. Β 265), δεῦτερον εὐθύνη τῶν αἰρετῶν ἀρχόντων (Β 266), καὶ τρίτον λαϊκὸς ἔλεγχος ὄλων τῶν μέτρων ποὺ παίρνει ὁ ἄρχων γιὰ τὰ κοινά. Ἐξ ἄλλου ὁ E. Havelock μὲ ἀφορμὴ τὸ ἀπ. Β 251 τοῦ Δημοκρίτου, ποὺ ἔχει κυρίαρχο πολιτικὸ νόημα "ἡ ἐν δημοκρατῇ πενήτη τῆς παρὰ τοῖς δυναστίαισι καλεομένης εὐδαιμονίης τοσοῦτον ἐστὶ αἰρετωτέρη, ὁκόσον ἐλευθερίῃ δουλείης", γιὰ νὰ ἀναδείξῃ τὴν πίστη τοῦ Ἀβδηρίτη στὴν Δημοκρατία, σημειώνει: "εἶναι ἀναπόφευκτο τὸ συμπέρασμα πὼς ὅταν ὁ Θουκυδίδης ἔγραφε τὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Περικλῆ ἔξεπλήρωνε ἓνα πνευματικὸ χρέος του στὸν Δημόκριτο"¹³. Τοῦτο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι σημαντικὲς πολιτικὲς ἰδέες τοῦ Δημοκρίτου ἦταν διάχυτες στὴν Ἀθήνα καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ τίς εἶχε γνωρίσει καὶ ὁ Πλάτων.

Τὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ Δημοκρίτου τὴν ἀπασχολεῖ τὸ πρόβλημα τοῦ αἰρετοῦ ἀρχοντος τῆς πόλεως, ἓνα πρόβλημα ποὺ εἶναι πάντα ἐπικαίρο, γιὰτὶ ἀπὸ τὴν σωστὴ ἢ ὄχι ἐξουσία ποὺ αὐτὸς ἀσκεῖ ἐξαρτᾶται ἡ πορεία τῆς πόλεως-πολιτῶν πρὸς τὴν εὐδαιμο-

10. Γιά διεξοδικὰ σχόλια λεξικογραφικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ ἐπάνω στὸ ἀπ. Β251, βλ. J. F. PROCOPE, "Democritus on Politics and the Care of the soul: Appendix", *Classical Quarterly*, 40 (1990), σσ. 21-45, εἰδικῶς 27-28.

11. Βλ. ΔΕΛΛΗΣ, Ι.Γ., "Ἡ πόλις καὶ οἱ λειτουργίες τῆς στὰ ἀποσπάσματα τοῦ Δημοκρίτου", *SKEPSIS*, VIII (1997), σσ. 37-72, εἰδικῶς σημ. 49.

12. ΗΡΟΔ. 3.80.6 "πάλω μὲν ἀρχὰς ἀρχεῖ, ὑπεύθυνον δὲ ἀρχὴν ἔχει, βουλευμὰτα δὲ πάντα ἐς τὸ κοινὸν ἀναφέρει".

13. *The Liberal Temper in Greek Politics*, N. Haven 1957, 147.

νία. Γι' αυτό διατυπώνει με σαφήνεια τις προϋποθέσεις αυτές και κυρίως τις ιδιότητες που όραματίζεται ότι πρέπει να έχει ο άρχων. Είναι ενδεικτικά τα αναφερόμενα στα αποσπάσματα: α) "νόμω και ἄρχοντι καὶ τῷ σοφωτέρῳ εἶκειν κόσμιον" (B 47). β) "χαλεπὸν ἄρχεσθαι ὑπὸ χειρείου" (B 49). γ) "κρέσσον ἄρχεσθαι τοῖς ἀνόητοισιν ἢ ἄρχειν" (B 75)¹⁴. δ) "φύσει τὸ ἄρχειν οἰκῆον τῷ κρέσσονι" (B 267). Ὁ ἄρχων πρέπει νὰ εἶναι ὁ "σοφός" καὶ ὄχι ὁ δυνατός-ισχυρός. Μὲ ὅσα δηλώνει τὸ ἀπ. B 267 δὲν ἀναιρεῖται τὸ δημοκρατικὸ "πιστεῦω" τοῦ Δημοκρίτου, ὅταν κατανοήσῃ κάποιος τὸ "κρείσσων" ὡς "δυνατός". Ὁ Guthrie¹⁵ συνεκτιμῶντας τὸ νοηματικὸ περιβάλλον πὸν διαμορφώνουν τὰ ad hoc ἀποσπάσματα κατανοεῖ τὸ "κρείσσων" ὡς "σοφός" ἢ πεπαιδευμένος. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ πὸν δίνει ὁ Guthrie στοῦ "κρείσσων" δικαιολογεῖται σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἀπ. B 49 ὅπου ἀπαξιώνεται ὡς "χαλεπὴ" ἡ ἐξουσία τοῦ "χειρείου", ἄρα ἡ ἐξουσία (τὸ ἄρχεσθαι ὑπὸ κρείττονος) ἐπιδοκιμάζεται καὶ καταξιώνεται ὡς ἡ πλέον σωστῆ. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Guthrie εἶναι σωστῆ, ἀλλὰ περιοριστικῆ, διότι τὸ "κρείττων", ὅπως ἀπορρέει ἀπὸ τ' ἀποσπάσματα, δὲν ἔχει μόνον πνευματικὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴ σημασία. Οἱ πολῖτες, κινούμενοι ἀπὸ τὴν ὑπηρετήσῃ τῶν "δημοσίων-ξυνη"¹⁶, ἐκλέγουν τοὺς σοφοὺς, περιορίζοντας τὴν πιθανότητα ἀνάληψης τῆς ἐξουσίας ἀπὸ κάποιους ἀνόητους καὶ κακοὺς, οἱ ὁποῖοι, ὅταν ἀναλαμβάνουν κάποια δημόσια ἀξιώματα, "ἄφροσύνης καὶ θράσεος πίμπλονται", ὅπως πιστεῖται ὁ Δημοκρίτος (ἀπ. B 254). Ἔτσι ἡ ἐκλογή μικρόνου καὶ ἀνόητου ἄρχοντος ἐγκυμονεῖ κινδύνους. Ὅταν ἕνας ἄρχοντας εἶναι "ἄφρων" καὶ "θρασὺς", τὸ ἀποτέλεσμα πὸν θὰ προκύψει εἶναι μιὰ ἀυθαίρετη καὶ ἀλόγιστη συμπεριφορὰ εἰς βᾶρος τῶν πολιτῶν.

Μὲ τὴν ἰδέα τοῦ περὶ "σοφοῦ ἄρχοντος" ὁ Δημοκρίτος πιστεύομε πὸς ἀναδεικνύεται προάγγελος τῆς πλατωνικῆς διδασκαλίας περὶ "φιλοσόφων βασιλέων". Αὐτὸ πὸν δηλώνει τὸ ἀπόσπασμα B 47, κυρίως ὁμως τὸ B 267, τὸ ἐντοπίζομε καὶ στοὺς *Νόμους*. Γράφει συγκεκριμένα ὁ Πλάτων: "οἶμαι τὸν κρείττονα μὲν ἄρχειν, τὸν ἥττω δὲ ἄρχεσθαι"¹⁷. Καὶ οἱ δύο, Δημοκρίτος καὶ Πλάτων, προτιμοῦν τὸν

14. Βλ. Πλ. Ἰακκιβ. Α 135b7.

15. Βλ. W. GUTHRIE, *A History of Greek Philosophy*, CUP, τόμ. II, σ. 495, σημ. 1. Havelock, E., *The Liberal Temper*, ὁπ.π., σ. 148 κ.έ.

16. ἀπ. B 253.

17. 689b καὶ Πολιτ. 590d "ἄμεινον ὑπὸ φρονίμου ἄρχεσθαι".

"κρείττονα" ως ἄρχοντα ἀπὸ τὸν ἀνόητο καὶ ἄφρονα. Ὁ Δημόκριτος ὡς "κρείττονα" θεωρεῖ τὸν "σοφὸ" σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν "ἀνοήμονα", ἐνῶ ὁ Πλάτων ὡς "κρείττονα" θεωρεῖ τὸν φιλόσοφο. Τὴν ἄποψή του περὶ φιλοσόφου-βασιλιᾶ, ὅπως εἶναι γνωστό, τὴν διατυπώνει μὲ ιδιαίτερη ἀνάλυση καὶ ἔμφαση στὸ πολὺ γνωστὸ χωρίο τῆς *Πολιτείας* 473 c-e. Κοινὸ ὅμως καὶ διαχρονικὰ ἐπίκαιρο αἴτημα γιὰ τὸν Δημόκριτο καὶ τὸν Πλάτωνα εἶναι ὁ φιλοσοφημένος ἄρχοντας, γιατί ἀπὸ τὶς ἐπιλογές του ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχὴς πλοήγησις τοῦ πλοίου τῆς πόλεως. Ὡστόσο, ὁ Πλάτων ἔχει ἐντονη ἐπίγνωση τῆς δυσκολίας πραγμάτωσης τοῦ αἰτήματος τῆς σύμπτωσης τῆς "δυνάμεως τε πολιτικῆς καὶ φιλοσοφίας" (*Πολ.* 484d, 519 c), ἀλλὰ δέν το θεωρεῖ ἀνέφικτο στὸ πλαίσιο τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν ιδιοτήτων τοῦ φιλοσόφου ποῦ ἐπιχειρεῖ στὴν συνέχεια τοῦ κειμένου του. "Φιλόσοφος" δέν εἶναι μόνον ὁ "ἐπιθυμητῆς τῆς σοφίας" (*Πολιτ.*), ἀλλὰ κυρίως ὁ "ὄντως φιλομαθῆς" (*Πολιτ.* 490b). Ἄν, ὅπως ἀναλυτικὰ ἀναφέρει, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ φιλοσόφου εἶναι νὰ εἶναι "φύσει μνήμων, εὐμαθῆς, μεγαλοπρεπῆς, εὐχαρις, φίλος τε καὶ ξυγγενῆς ἀληθείας, δικαιοσύνης, ἀνδρείας, σωφροσύνης" (487a), τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ πρέπει νὰ ἔχη καὶ ὁ "βασιλεύς", ἀφοῦ πρέπει νὰ εἶναι "φιλόσοφος". Τὸ συμπέρασμα εἶναι πὼς ὁ βασιλεύς-φιλόσοφος τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὁ "κρείττων ἄρχων" τοῦ Δημοκρίτου.

III. Ἡ "μεσότητα" στὸν Δημόκριτο καὶ τοὺς Νόμους

Ὑπάρχει μιὰ ομάδα δημοκρατιέων ἀποσπασμάτων στὰ ὁποῖα τονίζεται μὲ πολλοὺς τρόπους, ἀμέσως καὶ ἐμμέσως, ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ τοῦ "μέτρου" καὶ τῆς "μεσότητας" ποῦ πρέπει νὰ διέπουν τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου προκειμένου νὰ φθάσῃ στὸ ὕψιστο "ἀγαθὸ", τὸ "τέλος" τοῦ βίου, τὸ ὁποῖο γιὰ τὴν δημοκρίτεια ἠθικὴ εἶναι ἡ "εὐδαιμονία"¹⁸. Ὁ Δημόκριτος εἶναι ὁ εἰσηγητῆς τῆς θεωρίας τῆς μεσότητας. Δέν ἐγκρίνει τὴν "ὑπερβολή" καὶ τὴν "ἔλλειψιν"¹⁹, ἀλλὰ

18. ΔΗΜ. Α 167: "τὴν δ' εὐδαιμονίαν καὶ εὐθυμίαν καὶ εὐεστώ καὶ ἁρμονίαν, συμμετριάν καὶ ἀταραξίαν..." καὶ «πολλοῖς ἄλλοις ὀνόμασι» ὀνομάζει ὁ Δημόκριτος τὴν "εὐθυμίαν" (= Διογ. Λαέρτ., IX, 45). Γιὰ τὸ σημαντικό αὐτὸ πρόβλημα τῆς Δημοκρατίας ἠθικῆς θεωρίας βλ. ἀναλύσεις καὶ εἰδικὴ βιβλιογραφία στὸ I. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, *Τὸ Πρόβλημα τῆς ἠθικῆς Συνειδήσεως στὸν Δημοκρίτο*, (ιδι. διατρ.), Θεσσαλονίκη 1985.

19. ΔΗΜ. Β 102.

ἐπιδοκιμάζει σὲ κάθε περίπτωση τὴν "ἰσότητα", τὴν μέση ὁδὸ. Μὲ τὴν ὑπέρβαση τοῦ "μέτρου" διασαλεύεται ἡ πορεία πρὸς τὴν "εὐδαιμονία" (ἀπ. Β 233). Ἡ "εὐθυμία" ἐπιτυγχάνεται "μετριότητι τέρψιος καὶ βίου συμμετρῆν" (Β 191). Ἀντιθέτως μὲ τὴν ἔλλειψη (ἐλλείποντα) καὶ τὴν ὑπερβολὴ (τὰ ὑπερβάλλοντα) διαταράσσεται ὁ "εὐτακτος βίος" (Β 61), γιατί "μεγάλας κινήσιας ἐμποιεῖ τῆ ψυχῆ" (Β 191). Ἡ θεωρία περὶ μεσότητος θεμελιώθηκε βεβαίως κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη²⁰. Ὡστόσο ἡ ἰδέα τοῦ μέτρου καὶ τῆς μεσότητος, ὡς κανόνος ἠθικῆς, προβάλλεται καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Εἰδικῶς τὸ δημοκρίτειο ἀπ. Β 233 "εἴ τις ὑπερβάλλοι τὸ μέτριον, τὰ ἐπιτερεπέστατα ἀτερεπέστατα ἂν γίγνοιτο" βρῖσκεται σὲ μιὰ ἴδια νοηματικὰ διατύπωση στοὺς *Νόμους* "ἐάν τις μείζονα διδῶ τοῖς ἐλάττωσι παρεῖς τὸ μέτριον... ἀνατρέπεται πονάνα καὶ ἐξυβρίζοντα τὰ μὲν εἰς νόσουσιν θεῖ, τὰ δ' εἰς ἔκγονον ὕβρεως ἀδικίαν" (*Νόμοι* 691c5) καὶ συμπληρώνεται σὲ ἄλλο σημεῖο μὲ τὴν σαφῆ δήλωση "ὄθεν τε δεῖ καὶ ὄπη καὶ ὄπως" (*Νόμ.* 636d). Ἡ ἀρχὴ τοῦ "μέτρου" ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἠθικὴ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου προϋποθέτει τὴν κυριαρχία τοῦ λογικοῦ στὰ ἐλαττήρια κάθε πράξεως, κυριαρχία ποὺ ἔχει ὡς "τέλος" τὴν "εὐθυμία". Τὸ "ὀρθοπραγεῖν" ἐξαορτάται ἀπὸ τὴν "σύνεσιν" (Β 181). Στὸν βαθμὸ ποὺ ἡ ἠθικὴ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς πνευματικὸς ὠφελμισμὸς²¹ ἢ πνευματικὸς ἡδονισμὸς, στὰ ἀποσπάσματα του ἐντοπιζομε τὴν πρόθεσή του νὰ ταξινομήη καὶ νὰ ἀξιολογήη μὲ κανόνες τοῦ λογικοῦ αὐτὰ ποὺ θεωρεῖ ὡς "ἀγαθὰ", τὰ ὁποῖα συγκρομενοποιοῦν τὴν ὀρισμένη πορεία πρὸς τὴν "εὐθυμία" καὶ προσανατολιζομε τὶς πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ τὴν ἀξιολογικὴ ταξινομήηση τῶν "ἀγαθῶν", ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ συνθέσομε μὲ ad hoc δημοκρίτεια ἀποσπάσματα, τὴν ἐντοπιζομε καὶ στοὺς *Νόμους* τοῦ Πλάτωνος (631C-D).

20. *Ἠθικ. Νικ.* Β6.1106b36-1107a2. *Ἠθικ. Μέγ.*

21. Βλ. VITTORIO ENZO ALFIERI, "L' Etica di Democrito", *Boll. di Storia della Filosofia, dell' Universita degli Studi de Lecca*, 6 (1978), 7-16. Ὁ Alfieri γνωστός γιὰ τὴν παλαιὰ μονογραφία του *Gli Atomisti* (Bari, Laterza 1936) καταγράφει ἐδῶ καὶ σχολιάζει τοὺς ποικίλους χαρακτηρισμοὺς ποὺ ἀποδόθηκαν στὴν δημοκρίτεια ἠθικὴ θεωρία. Ἀξίζει νὰ ἀναφέρωμε πολὺ συνοπτικὰ πὼς ἡ ἠθικὴ τοῦ Δημοκρίτου χαρακτηρίσθηκε διαφορετικὰ στὴν πορεία τῆς ἐρευνας, ὅπως ρυγκοριστικὴ (Rigorismus) ἢ ἠθικὴ τοῦ "καθήκοντος", νατουραλιστικὴ, θεωρία τῆς ἀξίας, ἡδονικὴ, ὠφελμιστικὴ, εὐδαιμονιστικὴ κ.τ.λ. Βλ. καὶ Ι. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, *Τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς συνείδησης*, ὁπ.π., εἰδικῶς σσ. 59-77.

Ὁ Δημόκριτος χωρίζει τὰ "ἀγαθὰ" σέ "θειότερα", πού εἶναι τὰ "τῆς ψυχῆς", καί σέ "ἀνθρωπήια", πού ἔχουν σχέση με τὸ σῶμα ("σκήνος") (ἀπ. Β 37). Ὁ Πλάτων γράφει χρησιμοποιώντας τοὺς ἴδιους προσδιορισμοὺς: "Διπλᾶ δὲ ἀγαθὰ ἐστίν, τὰ μὲν ἀνθρώπινα, τὰ δὲ θεῖα". Τὰ τῆς "ψυχῆς" ἀγαθὰ, ὅπως πιστεύει ὁ Δημόκριτος, πρέπει νὰ προτιμῶνται, γιατί εἶναι ἀνώτερα, ἀφοῦ αὐτὸ πού διακρίνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ ζῶα εἶναι "ἢ τοῦ ἤθεος εὐτροφίη" καὶ ὄχι ἢ "εὐσθένεια τοῦ σκήνεος", πού χαρακτηρίζει κυρίως τὰ ζῶα καὶ εἶναι μιὰ κοινὴ ιδιότητα (ἀπ. Β 57). Ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει πὼς "ἐκ τῶν θεῶν", πού εἶναι τὰ ἀγαθὰ τῆς ψυχῆς καὶ τὰ ὀνομάζει "μείζονα", ἐξαρθῶνται τὰ "ἀνθρώπινα", πού εἶναι "ἐλάττονα". Ἀπὸ αὐτὰ τὰ "ἀνθρώπινα καὶ ἐλάττονα ἀγαθὰ" ὡς πρῶτο ὁ Πλάτων θεωρεῖ πὼς εἶναι ἢ "ὑγίεια", καὶ ἔπονται τὸ "κάλλος", ἢ "ἰσχύς" καὶ ὁ "πλοῦτος". Τὰ ἴδια "ἀγαθὰ" με τὴν ἴδια ἀξιολόγηση εἶχε ἀναγνωρίσει καὶ ὁ Δημόκριτος ἀναφορικὰ με τὰ ἀγαθὰ τοῦ σώματος: "κάλλος σώματος" (Β 105), τὸ ὁποῖο καταξιώνει μόνο στὴν περίπτωση πού συνοδεύεται ἀπὸ τὸν νοῦν, διαφορετικὰ εἶναι "ζῶωδες", ἢ "ἰσχύς τοῦ σκήνεος", πού δὲν εἶναι κάτι ἀξιολογὸ "ἄνευ λογισμοῦ" (Β 187, Β 294) καὶ ὁ "πλοῦτος" (Β 77, Β 282). Τὰ "ἀνθρώπινα" κατὰ Πλάτωνα, "ἀνθρωπήια" κατὰ Δημόκριτον, "ἀγαθὰ" εἶναι "ἀγαθὰ" τοῦ "σώματος-σκήνεος" εἶναι "ἀναρμόδια-ἐλάττονα" σὲ σύγκριση μ' ἐκεῖνα τῆς ψυχῆς. Ὅλα αὐτὰ τὰ "ἀγαθὰ" πρέπει νὰ κατευθύνωνται ἀπὸ τὰ «ἀγαθὰ» τῆς ψυχῆς. Ὁ "πλοῦτος" καὶ ἢ ἰσχύς πρέπει νὰ συνοδεύωνται ἀπὸ τὴν σύνεση, ὅπως πιστεύει ὁ Δημόκριτος²² (Β 77) καὶ νὰ διαχειρίζονται "ξὺν νόῳ" (Β 282). Τὴν ἴδια ἀποψη διαβάζομε καὶ στὸν Πλάτωνα: "πλοῦτος οὐ τυφλός, ἀλλ' ὀξὺ βλέπων, ἄνευ ἅμ' ἔπηται φρονήσει· ὁ δὲ πρῶτον αὐτῶν θεῶν ἡγεμονοῦν ἐστίν ἀγαθόν". Τὸ "κάλλος" ὡς ἀγαθὸ τόσο στὸν Δημόκριτο ὅσο καὶ στὸν Πλάτωνα τελεῖ ὑπὸ τὸν περιορισμὸ τοῦ "νοῦ". Ὁ πρῶτος γράφει ὅτι ἢ ὁμορφία δὲν ἀξίζει, "ἦν μὴ νοῦς ὑπῆ", ὁ δεύτερος ὑπογραμμίζει ὅτι τὸ "κάλλος" πρέπει νὰ εἶναι "μετὰ νοῦ", νὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν λογικὴ.

Ἡ θέση καὶ τῶν δύο ἀναφορικὰ με τὴν διάκριση ἀνάμεσα στὰ "ἀνθρώπινα" καὶ τὰ "θεῖα" ἀγαθὰ εἶναι ἴδια. Ἰδια ἐπίσης εἶναι ἢ ὑπόδειξη στὴν ὁποία προβαίνουν σχετικὰ με τὸν τρόπο μέσῳ τοῦ

22. Βλ. ἀναλυτικὰ ΔΕΛΛΗΣ Ι.Γ., "Ὁ πλοῦτος στὴν Ἠθικοπολιτικὴ σκέψη τοῦ Δημοκρίτου", ὅπ.π., σσ. 89-99.

ὁποίου τὰ "ἀνθρώπινα" θὰ φθάσουν νὰ γίνουν "θεῖα" καί "ἀρμόδια" γιὰ τὴν ψυχὴ, ἐνῶ καὶ οἱ δύο ὑποστηρίζουν ὅτι αὐτὸ εἶναι ἐφικτό. Κοινὴ εἶναι ἡ θέση τους: "τούτων δὲ τὰ μὲν ἀνθρώπινα εἰς τὰ θεῖα, τὰ δὲ θεῖα εἰς τὸν ἡγεμόνα νοῦν σύμπαντα βλέπειν" (Νόμοι 631d).

Αὐτὸ πού χωρὶς ἐπιφυλάξεις μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε εἶναι πῶς στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅσον ἀφορᾷ στὴν μεσότητα, τὴν ταξινόμηση καὶ τὴν ἀξιολόγηση τῶν ἀγαθῶν ὁ Πλάτων ἀκολουθεῖ τὸν Δημόκριτο. Πιθανὸν νὰ εἶχε ὑπ' ὄψιν του τὰ ἔργα του πού ἦσαν ἐξ ὀλοκλήρου ἠθικοῦ περιεχομένου, ὅπως τὸ *Περὶ Εὐθυμίας* ἢ *Εὐεστώ* ἢ *Περὶ ἀνδραγαθίας* ἢ *Περὶ ἀρετῆς*, τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς ἔχουν σωθῆ. Ὁ πολὺ γενικευτικὸς ἀφορισμὸς ὅτι ὁ ἰδεαλιστὴς Πλάτων δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὸν ὑλιστὴ Δημόκριτο δὲν φαίνεται νὰ ἰσχύει στὴν συγκεκριμένη περίπτωσι. Ἐξ ἄλλου αὐτὴ ἡ διαχωριστικὴ ἀντίθεση δὲν ἰσχύει, ἂν λάβωμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ὁ Δημόκριτος στὴν ἠθικὴ θεωρία του δὲν ἐγκλωβίζεται ἀπὸ τὴν θεωρία του γιὰ τὰ ὑλικά ἄτομα καὶ τὸ κενό. Ὁ J. Barnes²³ λ.χ. πιστεύει πῶς δὲν ὑπάρχει "συστηματικὸς σύνδεσμος ἀνάμεσα στὴν ἀτομικὴ καὶ ἠθικὴ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου", ἐνῶ ὁ E. Havelock²⁴ ὑπογραμμίζει πῶς "ἡ ἀνθρωπολογικὴ σκέψη τοῦ Δημοκρίτου, ἐνῶ δὲν εἶναι ἀσυνεπὴς στίς θεμελιώδεις ἀτομικὲς ἀρχές, φαίνεται ὅτι διαθέτει εὐλυγισία καὶ ἀνεξαρτησία".

IV. Ἡ θεωρία τῆς κοινωνικο-πολιτιστικῆς ἐξέλιξης στὸν Δημόκριτο καὶ τὸν Πλάτωνα

Ἐνα ἄλλο σημεῖο στὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι ὁ Πλάτων ἀκολούθησε ἢ ἐπηρεάσθηκε ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες θεωρίες τοῦ Δημοκρίτου εἶναι ἡ θεωρία τῆς γένεσης καὶ τῆς ἐξέλιξης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Πιστεύομε ὅτι τα ὅσα γράφει ὁ Πλάτων στοὺς *Νόμους* καὶ εἰδικὰ 676a-679b καὶ 718e-782a γιὰ τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ συνδέονται μὲ ὅσα ἀναφέρονται στὸ ἀπ. D-K B5 πού παραδίδεται ἀπὸ τὸν Διόδωρο Σικελιώτη καὶ ἀποδίδεται στὸν Δημόκριτο²⁵. Ὁ

23. *The Presocratic Philosophers* (ed. T. Honderich), Routledge & P. Kegan, London 1979, τόμ. I, σ. 232.

24. Βλ. I. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, *Τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς συνείδησης*, ὅπ.π., σσ. 214-243.

25. Γιὰ τὴν αὐθεντικότητα καὶ τὶς διάφορες ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις αὐτοῦ τοῦ

Πλάτων βεβαίως αναφέρεται στο πρόβλημα "περί τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως" καὶ στὸν διάλογό του *Πρωταγόρας*.

Ἡ "αἰτία" γένεσης τῶν πρώτων κοινωνιῶν εἶναι ὁ φόβος τῆς "φθορᾶς". Ὁ κίνδυνος "φθορᾶς", ὅπως πιστεύει ὁ Δημόκριτος, ἦταν τὰ θηρία καὶ οἱ ἄσχημες κλιματολογικὲς συνθήκες: "πολεμουμένους ὑπὸ τῶν θηρίων καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἀπόλλυσθαι κατὰ τοὺς χειμῶνας διὰ τε τὸ ψύχος καὶ τὴν σπάνιν τῆς τροφῆς". Ὁ Πλάτων πάλι γράφει: "Τὸ πολλὰς ἀνθρώπων φθορὰς γεγονέναι... νόσοις καὶ ἄλλοις πολλοῖς, ἐν οἷς βραχὺ τι ἀνθρώπων λείπεσθαι γένος". Οἱ ἄνθρωποι σὲ αὐτὴ τὴν κατάσταση, γράφει ὁ Δημόκριτος, κατέφευγαν "εἰς τὰ σπήλαια", ἐνῶ ὁ Πλάτων σημειώνει: "σχεδὸν ὄρειοί τινες" καὶ "ἐρύματα τῶν θηρίων ἔνεκα ποιοῦντα" (681α). Σὲ αὐτὴ τὴν κοινωνικοπολιτιστικὴν κατάσταση, ὅπως περιγράφεται καὶ ἀπὸ τοὺς δύο, βρῆκαν στήριγμα στὴν φωτιά (Δημόκριτος: "γνωσθέντος δὲ τοῦ πυρός"). Πλάτων: "σμικρὰ ζώπυρα τοῦ τῶν ἀνθρώπων διασσωσμένα γένους").

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν κατάσταση ἐξεκίνησε ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ δημιουργήσῃ τὶς πρωταρχικὲς πρωτόγονες κοινωνίες, γιατί σὲ αὐτὴ ζοῦσε "σποράδην" καὶ διῆγε "μονήρη βίον".

Τὸ "ἄθροίζεσθαι", δηλαδή ἡ σύμπτυξη κοινωνικῶν ομάδων δὲν εἶχε μόνο ὡς αἰτία τὸ φόβο τῆς φθορᾶς ἀλλὰ καὶ τὴν μοναξιά "τὴν ἐρημίαν". Ὁ Πλάτων σημειώνει "πρῶτον μὲν ἠγάπων καὶ ἐφιλοφρονοῦντο ἀλλήλους δι' ἐρημίαν". Δὲν εἶχαν ἐξ ἄλλου λόγους νὰ συγκροτῶνται γιατί (Δημόκριτος): "τῆς τε βοτάνης τὴν προσηνεστάτην καὶ τοὺς αὐτομάτους ἀπὸ τῶν δένδρων καρπούς". (Πλάτων): "Νομῆς γὰρ οὐκ ἦν σπάνις". Γενεσιουργὸς αἰτία τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐξέλιξης ἦταν ἡ συνειδητοποίηση τῆς "χρείας" ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐμπερία.

Γενικὰ στὸ τρίτο βιβλίο τῶν *Νόμων*, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Πλάτων ἀναλύει τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πρωτόγονη κατάσταση μέχρι τὴν συγκρότηση πολιτικῆς κοινωνίας. Πιστεύει πῶς ὁ ἄνθρωπος μέσα στὸν χρόνο συνεχῶς προοδεύει, γιατί μεταβαίνει συνεχῶς σὲ καλύτερες μορφές ζωῆς. Καταγράφει τὶς αἰτίες αὐτῆς τῆς προοδευτικῆς μετάβασης, διατυπώνοντας ἔτσι μιὰ θεωρία τῆς προόδου στὸ πλαίσιο τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ἡ λεπτο-

ἀποσπ. βλ. Ι. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, "Ἡ μαρτυρία τοῦ Διοδώρου Σικελιώτη γιὰ τὸν Δημόκριτο", *Φιλοσοφία* (ἔπετ. ΚΕΕΦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), 13-14 (1983-84), σσ.109-125 ὅπου καὶ ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία.

μερής σύγκριση του περιεχομένου του τρίτου βιβλίου των *Νόμων* με το άπ. Β5 του Δημοκρίτου μās οδηγεί χωρίς πολλές επιφυλάξεις στο συμπέρασμα ότι ο Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἐγνώριζε τὴν θεωρία του Ἀβδηρίτη για τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν ἐξέλιξη του ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Ἔστω κι ἂν δὲν τὸ ὁμολογεῖ ὁ Πλάτων γνωρίζει τις ιδέες του Δημοκρίτου στο συγκεκριμένο θέμα καὶ τις ἐκμεταλλεύεται, ἀφοῦ τις κρίνει. Ὁ Πλάτων ἐμπλέκει στο ἱστορικό γίνεσθαι τὴν γενναιοδορία του θεοῦ "τέχνη θεὸς ἔδωκε πορίζων τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα ὁπότε εἰς τὴν τοιαύτην ἀπορίαν ἔλθοιεν, ἔχοι βλάστην καὶ ἐπίδοσιν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος" (*Νόμοι* 679b), ἐνῶ ὁ Δημόκριτος δὲν διατυπώνει πουθενὰ στὰ κείμενα που μās ἔχουν παραδοθῆ τέτοια ἄποψη.

Μὲ βάση τις παραπάνω σύντομες ἀναφορὲς καὶ τὴν σύγκριση ad hoc κειμένων μποροῦμε βασίμως νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ὁ Πλάτων, ὅταν ἔγραφε τοὺς *Νόμους*, δὲν ἀγνοοῦσε τις ιδέες του "παντοδαοῦς" φιλοσόφου ἐπάνω στὰ θέματα που ὁ ἴδιος ἀναλύει. Ἡ "ὁμόνοια" ὡς θεμέλιο τῆς κοινωνικο-πολιτικῆς ἰσορροπίας, ὁ "σοφὸς ἄρχων", ἡ "μεσότητα" καὶ τὸ "μέτρον", ἡ ἰσοκατανομὴ του πλοῦτου καὶ μιὰ θεωρία τῆς προόδου τῆς κοινωνίας καὶ του πολιτισμοῦ εἶναι κοινὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικο-πολιτικῆς σκέψης καὶ τῶν δύο.

SUMMARY

Democritus' Ethical and Political ideas in Plato's Laws

In this article the extent of Democritus' influence ethical and political ideas on Plato's *Laws* is examined. After critically examining the main views that have been supported on this issue (by P. Natorp, G. Aalders, R. Ferwerda, and T. Cole) Democritus' B 255, B 250 and B 186 is compared to Plato's *Laws* 693B and 629D on the value of the "concord" in life and the development of the city-state and also the conditions under which progress can be achieved. Further, Democritus' belief on the "wise ruler" is compared with Plato's view of the "philosopher-king". In addition, Democritus' doctrine of μεσότης (B 191; B 233) is compared with Plato's *Laws* (691C; 636D). At last, Plato's ideas of the "original state of things" (*Laws* 676A-679B) are examined comparison with the background of Democritus' relevant doctrine.